

Den synliga och den osynliga synden

Sexualitet i norm och verklighet under 1600- och 1700-talen

Eva Österberg

”**D**u skall icke ligga när drängar såsom när en kvinna. Ty det är en styggelse; och de skola båda döden dö, deras blod vare över dem”.

Så står det i tillägget till lagen 1608, här återgivet med nusvensk stavning; en paragraf instoppad bland flera andra som inskräper grymma straff i Mose lags anda för olika slag av förbjuden sexualitet. Det är en upp-takt till 1600-talets historia, som moderna historiker finner lika väsentlig som att Gustav II Adolf något senare ingrep i trettioåriga kriget. Genom krigen drogs tiotusentals och åter tiotusentals män bort från familjer och gårdar. En ofattbart stor del av dem mötte döden i stank och var, besegrade av rödsot och infektioner i fältlägren snarare än av fiendens soldater under grandiosa fältslag till mullrande trummor och fladdrande fanor. Genom 1608 års appendix, å andra sidan, fick staten och kyrkan ett vapen av annat slag i sina händer - en skarp klinga för att skilja det passande och det opassande åt. Det vapnet kom att bita längre än kriget, det påverkade moral och människöden under mer än två hundra år och bidrog till att sätta gränserna för såväl mans- som kvinnorollen.¹

Och där, i den lakoniska lagtexten 1608, finner vi alltså de tre raderna om manlig homosexualitet, förbudet mot att ligga med en man på liknande sätt som man gör med en kvinna. Däremot säger paragrafen inte ett ord om sexuella relationer mellan kvinnor.

Som också Jonas Liljequist framhållit, är detta faktiskt första gången som en nationell lag i vårt land klart förbjuder homosexualitet - tillsammans med andra beteenden som betraktades som grova brott: hor, lägersmål, incest och tidelag.² I *Magnus Erikssons landslag* från 1300-talet står det ingenting; den innehöll ingen kyrkobalk, och det var närmast där som företeelsen skulle ha behandlats.

Inte heller landskapslagarna från 1200- och 1300-talen säger någonting om homosexualitet, endast om hor och tidelag. Undantaget utgörs av *Den äldre västgötalagens Rättlösabalk*. Men det gäller då inget förbud mot homosexualitet som sådan. Det handlar istället om vad som kunde uppfattas som ärekränkning för en man. Om någon sa att ”jag såg att man drev otukt med dig” var det att karakterisera som smädelse och skulle leda till böter på sexton örtugar, konstaterar lagen. Bland de påståenden som kunde räknas som okvädinsord för en kvinna förekom däremot inte någonting om att ha älskat

med en annan kvinna. För kvinnan var det en allvarlig förolämpning om hon anklagades för att ha ridit på en grind med en kvast mellan benen och haft håret utslaget som en häxa, om hon blivit kallad ”hortuta”, ansetts ”hava det med fader sin” eller ”strukit haver barn sitt från sig eller hava mördat sitt barn”. Trolldom, hor, incest och barnamord - det var alltså det värsta en kvinna kunde bli beryktad för.³

Men om skvallret gick att en man blivit utnyttjad sexuellt som en kvinna, var det alltså en ärekränkning alltsedan medeltiden. Att kyrkan inte betraktade homosexualitet som önskvärd, framgår dessutom av de förteckningar över kyrklig botgöring som utfärdades under medeltiden, de s. k. penitentialerna. Där förtecknas i detalj alla de varianter av sexuella beteenden - hetero- likaväl som homosexuella - som skulle medföra fasta eller annan botgöring. Aldrig samlag på en söndag ens med hustrun, hette det, och aldrig bakifrån, inte heller analt eller oralt. Så löd kyrkans bud.⁴

Varken folk eller kyrka såg med andra ord med överseende på manlig homosexualitet under medeltiden. Om någon i bikt erkände att han haft sådant för sig, skulle han få göra bot. Det var en skymf om en man blev

Abbé de Choisy bar sin kyrkliga skrud på ett kvinnligt sätt. de Choisy var heterosexuell, men känd för sin klädfetischism.

beskyld för att vara homosexuell, i varje fall om han var den part som spelade den mera passiva rollen vid själva samlaget. Ändå måste man understryka faktum: under medeltiden hotade ingenstans i lagtexterna något dödsstraff eller annat hårt världsligt straff för det avvikande beteendet som sådant. Och vad kvinnor till äventyrs gjorde med andra kvinnor, det tycks man inte ens ha föreställt sig i äldre tid - eller åtminstone inte känt behov av att formulera sig kring. Men 1608 - då slog lagen till, fastän fortfarande enbart mot män. Hur skall vi se på detta? I vilken utsträckning kom lagen att användas?

I sitt berömda verk om sexualitetens historia menar Michel Foucault att 1500- och 1600-talen på ett vis kännetecknades av en tystnad, en *avsaknad* av "diskurs" om sexualiteten. Givetvis fanns det regler och förbud, men vad den kanoniska rätten, de kristna normerna och den världsliga lagen inriktade sig på var den äktenskapliga plikten. Däremot var det egentligen först på 1800-talet som det uppstod en sexualitetens "talexplosion". Man var visserligen diskret om vad som tilldrog sig i äkta makars sängkammare men man dissekerade, etiketterade och ältade i gengäld med skräckblandad förtjusning alla andra former för sexualitet.⁵

Foucaults syn på 1600-talet har att göra med det generella perspektivet i hans verk som sätter det medvetna tänkandets historia, den *moraliska*

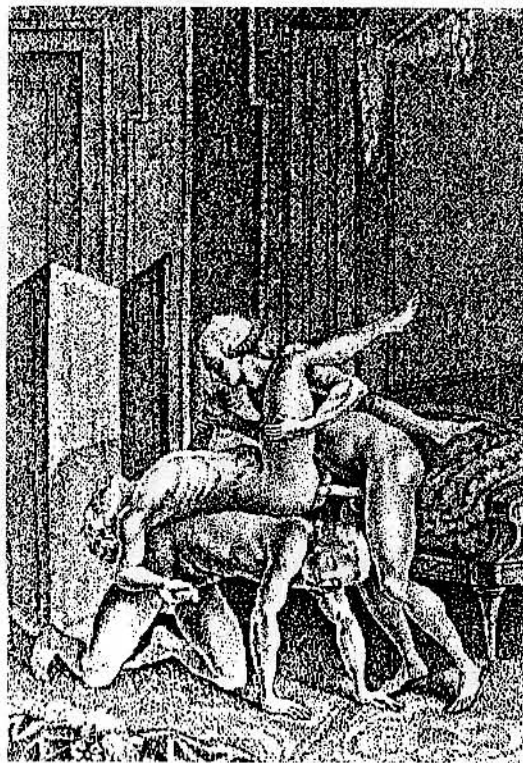

Illustration ur *Les Enfants de Sodome*, avhandling av le Marquis de Vilette, 1790. Avhandlingen varnar för "bougres" i franska nationalförsamlingen.

problematiseringens förändring, i fokus. "Kort sagt, förbudet är en sak," hävdar han, "den moraliska problematiseringen en annan. [...] Varför och under vilken form har den sexuella aktiviteten kommit att bli moraliskt område? [-] Varför denna "problematisering"? Och när allt kommer omkring är väl uppgiften för en tänkandets historia, i motsats till beteendenas eller föreställningarnas historia just denna: definiera de villkor under vilka människan "problematiserar" vad hon är, vad hon gör och världen hon lever i."⁶ Att det är lätt att skönja hur talet om sexualia tog fart under 1800- och 1900-talen, är begripligt. Vi är då framme i den demokratiska pressens, den artikulerade vetenskapens och den självreflekterande moderna människans snackesaliga värld. Men kanske underskattar Foucault, som så många, den för-moderna människans förmåga att både tänka och kommunicera?⁷

För min del vill jag hävda, att 1600-talet på sitt sätt hade en kraftfull och ständigt upprepad "diskurs" om sexualitet och kön; den visade sig bara i domstolarna och i kyrkan istället för i medicinska utläggningar, på psykoanalytikerns soffa eller tidningsredaktionernas frågespalter. Lag och budord var inte endast döda bokstäver och tyst text. De upprepades, tolkades och rentav ifrågasattes på rättens och kyrkans arenor som var mera kommunikativa än man trott i äldre forskning.⁸ Samtalsordningen under 1600-talet handlade dock primärt om hor och lägersmål, blodskam och tidelag.

Den *Stora* och *Synliga Synden* i Sverige liksom i andra protestantiska länder under 1600-talet var sålunda heterosexuella samlag utanför äktenskapet eller före trolovningen. Förbrytelserna benämndes dubbelt hor ifall båda de inblandade parterna var gifta på annat håll, enkelt hor om en av dem var gift, lägersmål eller mökränkning om parterna var ogifta. Straffen skärptes efter reformationen. Till och med dödsstraff kunde aktualiseras vid dubbelt hor och vissa former av enkelt hor, i övrigt dömde domstolarna till hårda bötesstraff och svidande kroppsstraff. Kyrkan samverkade med staten genom att därutöver lägga på brottslingen skamstraff som att sitta i stocken eller utestängas från nattvarden. Så kom rader av män och kvinnor att få stå inför rätta under 1600- och 1700-talen, för någonting som vi idag skulle se som en ren privatsak.⁹ En kvinna hade tagit en älskare eller en ogift dräng legat med en ogift piga utan att de var trolovade. Enligt en beräkning av Rudolf Thunander rörde ungefär 30 procent av alla mål inför rätta sådana sexuelförbrytelser i början av 1600-talet, och så mycket som ca 42 procent på 1660-talet!¹⁰

Ser vi på vad Göta och Svea hovrätter hade att ta ställning till under 1600-talet, var det fråga om flera tiotusentals mål rörande heterosexuell samvaro utanför äktenskapen. Men det var faktiskt också ganska många tidelagsbrott. Vid båda hovrätterna behandlades t.ex. under åren 1635-1754 sammanlagt 1.500 sådana mål om sexuell beblandelse mellan djur och människa. 471 personer dömdes till döden för brottet.¹¹

Däremot var manlig och kvinnlig homosexualitet praktiskt taget en "osynlig synd" i 1600-talets domstolar i Sverige. Jämfört med den sociala kontrollens ihärdighet på andra områden framstår tystnaden om homosexualitet som

desto mer anmärkningsvärd. Jonas Liljequist har beräknat att endast åtta sådana mål drogs inför rätta under perioden 1635-1754, och under hela 1600- och 1700-talen kan han inte finna flera fall än ett tjugotal sammanlagt.¹² Det är väldigt få, ställda vid sidan av de långt över 100.000 mål rörande heterogena förbindelser utanför äktenskapen som drogs inför rätta i hela Sverige under en hundraårsperiod.¹³ Inte heller i hovkretsarna i det svenska stormaktsväldet märks homosexualitet annat än i undantagsfall; det är först i slutet av 1700-talet, i ett helt annat politiskt och ideologiskt klimat, som auktoriteterna kan undermineras genom sladder om "onaturliga förbindelser". Så skedde till exempel vid Gustav III:s hov.

Manlig homosexualitet var kort sagt beskriven som ett brott under 1600-talet från och med appendix 1608. Men det var ytterst sällan som homosexualitet i praktiken ledde till åtal. Det fanns alltså ett tal i lagen men en *passivitetens tystnad* i rättspraxis. När 1734 års lag infördes, kom föreskrifter om kärlek mellan individer av samma kön sedan att saknas helt och hållet. Det är en anmärkningsvärd omständighet som förbryllat forskarna. Jonas Liljequist menar i en intressant analys att 1730-talets lagkunniga utelämnade paragrafen avsiktligt. Det var fråga om en mycket medveten strategi, *förtigandets strategi*. Man utelämnade paragrafen efter att ha funderat noga, och tanken bakom var att människor då inte skulle förledas att pröva det förbjudna. Om man teg, försvann beteendet i bästa fall av sig självt, inbillade sig de lagkunniga.¹⁴

Syndiga män i andra länder.

Förhållandena var av allt att döma likartade i de brittiska kolonierna i Amerika. Straffen var stränga för sexualitet utanför äktenskapen och sexualbrott utgjorde mellan ca 10 och 23 procent av samtliga mål under förra delen av 1600-talen. Men de flesta var, precis som i Sverige, olika varianter av förbjuden heterosexualitet. Endast i Plymouth Colony drog man några mål rörande manlig homosexualitet och lesbiska relationer inför rätta. Det var en handfull fall och rörde tydligen ofta personer som hade dåligt rykte av andra skäl. I något fall slutade det i galgen. Men John Allexander och Thomas Roberts som förklarades skyldiga för "lude behavior and unclean carriage one with another by often spending their seeds one upon another" pryglades och fördrevs från kolonien. I Plymouth inträffade också en av de unika processerna mot lesbianism. Två kvinnor anklagades för "lude behavior upon a bed". Den ena slapp undan med en varning medan den andra tvingades att offentligt erkänna - och underförstått då få skämmas för - "her unchaste behavior".¹⁵

Men ingenting pekar på att myndigheterna i kolonierna ägnade sig åt att systematiskt jaga homosexuella. Snarare får man - liksom i materialet från Sverige - intrycket att man gärna blundade, så länge de inblandade inte råkade i klammeri med rättvisan av andra skäl eller betedde sig alltför iögonfallande. De mål som drevs till straff i Sverige, gällde i flera fall ojämlika relationer med inslag av våld, som när en ung pojke blev våldtagen av en vuxen man.¹⁶

På motsvarande sätt hävdar B.R. Burg i en kontroversiell bok att sodomi var förbjuden enligt lagen i England men att det väldigt sällan blev någon process under 1600-talet. Han menar dessutom att det var allmänt känt att homosexuella relationer förekom bland sjömän, soldater, lärningar och kringvandrande ungdomar, att man kunde skämta utan indignation om homosexualitet i skådespel och litteratur, att man på det hela taget betraktade homosexualitet som en praxis som det var bäst att bara ignorera. I vissa kulturer och miljöer, som bland de brittiska piraterna i karibiska havet, skulle sexuella kontakter mellan män t.o.m. ha varit så triviala, att det var kärlek med kvinnor som framstod som exotisk och svårhanterlig. Väl att märka innebar detta inte heller att vissa män genomgående tilldelades kvinnans roll eller att homosexualiteten ändrade piraternas mansroll i övrigt; de var förvisso mycket maskulina i sin framtoning. Sexualitet mellan män var helt enkelt, menar Burg, den enda form av fysisk kärlek som stod till buds. Den blev därför så naturlig, att man inte hade några som helst idéer om att den skulle vara konstig eller depraverad. Men att denna renodlade homosexuella kultur var möjlig, berodde i sin tur på att fenomenet var väl känt också i samhället i övrigt och inte väckte särskilt stor fasa. Extrem fientlighet mot homosexuella visar sig först senare, i början av 1800-talet, menar Burg.¹⁷

Burg driver sina tolkningar ganska långt och de empiriska beläggen för hur homosexualitet verkligen uppfattats bland piraterna är inte överväldigande. Men resonemangen om de i stort sett uteblivna processerna under 1600-talet tycks ligga i linje med annan forskning. Däremot är han mindre övertygande i sin syn på 1700-talet. Frank McLynn som undersökt 1700-talet i England menar istället att det redan i slutet av detta århundrade märktes tecken på att myndigheterna ville slå till mot homosexuella bl.a. i London. Det hände också att folkmassor försökte prygla personer som anklagats för homosexualitet. Samtidigt fanns det hemliga "gayklubbar" i London på 1760-talet, och det var känt att homosexuella relationer inte var ovanliga i det militära. Sexton soldater ställdes t.ex. inför rätta 1764 då man uppdagade en sådan klubb. I Nederländerna upptäckte myndigheterna sodomitiska nätverk på 1700-talet, förfasade sig och inledde förföljelser.¹⁸

Lesbiska kvinnor - ännu ej uppfunna?

Förbindelser mellan män kan alltså dokumenteras under 1600- och 1700-talen i Europa och Amerika dels som praktik särskilt i vissa miljöer, dels i rättsfall som dock i de flesta länder tycks ha varit fåtaliga under 1600-talet.

Svårare att finna exempel på är sexualitet mellan kvinnor. Lesbisk kärlek dolde sig emellertid bakom vissa - men långt ifrån alla - av de fall då kvinnor klädde sig i manskläder och försökte leva utåt som män. Så har Rudolf Dekker och Lotte van de Pol funnit 120 kvinnor som levde som män mellan 1550 och 1839 i Nederländerna. Förklädnadstraditionen är känd också från Tyskland och England. De flesta av kvinnorna var mellan 16 och 25 år gamla. Det var ingen slump att de förekom i nordvästra Europa; i södra Europa övervakades de unga flickorna striktare och giftes bort tidigare. Orsakerna till att kvin-

norna levde som män varierade. Somliga ville följa sina män ut i världen, i arméerna, andra var på rymmen därför att de gjort något kriminellt, några slutligen älskade kvinnor och ansåg det lättare att leva så om de förklädde sig till män. De flesta upptäcktes efter kort tid, inom ett halvår. Men några få levde förklädda under många år och gifte sig t. o. m. med kvinnor.

När dessa kvinnor i manskläder drogs inför rätta och bestraffades, avpassades deras straff intressant nog snarast efter de *andra* brott som de begått, inte efter förklädnaden i sig. Det var också andra brott som i allmänhet gjorde att de åkte fast. Dekker och van de Pol menar, att rättens herrar inte riktigt visste hur de skulle bete sig med sexuella relationer mellan kvinnor. Ofta valde rättvisans män att inte se detta, att helt enkelt negligera saken. Det verkar som om kvinnorna också mött viss acceptans i de lägre befolknings-skikt där de rörde sig.¹⁹

Även i Sverige förekom det att kvinnor klädde ut sig till män och lyckades leva i mansrollen under en längre tid. Lars-Olof Larsson har t.ex. lyft fram Ulrika Eleonora Stålhammars märkliga öde. Hon försvann vid tjugofyra års ålder, den 10 mars 1713, från den skuldsatta släktgården Stensjö i Svenarums socken i Småland, efter att ha tagit ordentligt farväl från släkt och vänner. På vägen bort stannade hon i skogen och klädde om till karl, red till Stockholm och antog namnet Wilhelm Edstedt. Hennes avsikt var att ta värvning men det lyckades inte omedelbart. Istället tjänstgjorde hon först som uppappare

Anne Bonny och Mary Read, kvinnliga sjörövare på 1700-talet, vars vänskap var så intim, att det åtminstone för en utomstående betraktare såg ut som om de också hade en kärleksrelation.

vid landshövdingens Mannerborgs taffel både i Åbo och Stockholm, som allt i allo hos en gardeslöjtnant och hos en kaptenska i Ryssby, tills hon den 15 oktober 1715 fördes in i rullorna vid artilleriet i Kalmar under sitt mansnamn. I denna tjänst förblev hon sedan ända fram till dess att hon beviljades avsked i augusti 1726. Som knekten Wilhelm Edstedt ingick hon också äktenskap med pigan Maria Lönman i april 1716.

Att fallet uppdagades och så småningom ledde till en rättslig process, beror tydligen på att Ulrika Eleonora själv ville återta kontakten med sin släkt och återgå till kvinnorollen, åtminstone utåt sett. Hon var nu mellan trettio och fyrtio år gammal, enligt den tidens demografi på väg in i medelåldern, och avdankad knekt. Kanske var det oro för försörjningen som drev henne, kanske längtan efter släktens sällskap när hon blev äldre? Eller var hon sjuk och insåg att hon skulle behöva hjälp? I vilket fall som helst vände hon sig 1728 till den som då framstod som släkten Stålhammars överhuvud, Sofia Drake på Salshult.

Sofia Drake tog också sitt ansvar och började skickligt iscensätta Ulrika Eleonoras återkomst som kvinna. Hon skickade först bort Ulrika Eleonora till andra släktingar och under tiden tog hon hand om hennes Maria. Ulrika Eleonora återgick därefter till kvinnodräkt och skickades till Danmark medan släkten inledde kontakter med Kungl.Maj:t. Från Danmark skickade Ulrika Eleonora in en skrivelse där hon berättade sin historia och bad om myndigheternas förlåtelse. Den rättsliga processen påbörjades vid Kalmar rådstugurätt år 1729, hamnade därefter på hovrättens bord och slutligen hos Kungl.Maj:t.

Det intressanta är att notera hur rätten argumenterade när den skulle avgöra vad som var brott - och vilket straff som borde tillämpas. Eftersom den världsliga lagen inte sa något klart och tydligt om homosexualitet mellan kvinnor, utgick man å ena sidan från orden i Gamla Testamentets Femte Mosebok 22:5: "en kvinna skall icke bära vad till en man hör, ej heller skall en man sätta på sig kvinnokläder; ty var och en som så gör, är en styggelse för Herren, din Gud". Å andra sidan kunde man ta fasta på att Ulrika Eleonora och Maria ingått äktenskap, vilket enligt kyrkans syn var detsamma som att förleda prästen i hans heliga ämbete och lyckla med naturens ordning, skapad av Gud. Detta var illa nog men rådstugurätten visste inte vilka straff som var tillämpliga. Hovrätten menade att dödsstraff i princip kunde utdömas, sannolikt inte minst på grund av att kvinnorna missbrukat sakramentet. Men de två sammanviggas egen själasörjare intygade deras "gudaktiga, dygdiga och kärliga sammanlevnad" och Marias vittnesmål gav snarast uttryck för en icke-sexuellt färgad vänskapskärlek. Därför var man benägen att se milt på Ulrika Eleonoras öde, i all synnerhet som hon haft en svår ekonomisk situation då fadern dött. Hon hade ju också inflytelserika släktingar som ville tona ner det allvarliga i det hon gjort.

Slutet på historien blev att Ulrika Eleonora fick en mild dom som sedan mildrades ytterligare av Kungl.Maj:t. Efter en månad i fängelse släpptes hon fri och tog sin tillflykt till en släkting, Elisabeth Ramsvärd, på herrgården Björnskog i Hulstsjö socken. Maria Lönman i sin tur dömdes till åtta dagars

fängelsestraff och förblev sedan i fru Sofia Drakes tjänst som hushållerska till sin död 1761. Ulrika Eleonora avled däremot redan tre år efter rättsprocessen, den 16 februari 1733, vid 44 års ålder.²⁰

Detta är en berättelse med många bottnar. För mig visar den kanske först och främst hur 1600-talets världsliga lag inte var anpassad för att hantera intima relationer mellan kvinnor. Tankeväckande är det dessutom, att myndigheterna då kunde välja en välvillig tolkning och för tiden milda straff, så länge kvinnorna inte brutit mot andra normer, inte öppet visat förakt mot det passande och i varje fall inte verkade ha levt i ett sexuellt fullbordat förhållande. Sist och slutligen illustrerar berättelsen hur periodens effektiva sociala nätverk framför allt var två: släktrådet och klient-patron-förhållandet. Släkten var och förblev det primära skyddsnetet under perioder då välfärdsstaten och dess socialhjälp ännu inte uppfunnits. Patron-klient-relationer innebar t.ex. att en byråkratisk ordning kunde kompletteras eller upphävas av informella kontakter baserade på ömsesidig lojalitet, då klienten vände sig till en beskyddare på högre nivå och bad om hjälp för att driva ett ärende vidare. För att rädda sig själv och Maria gick Ulrika Eleonora till sin släkting fru Sofia Drake, för att nå en human lösning på problemen ryckte fru Sofia i sin tur i alla tänkbara tåtar hela vägen upp till kungen.

Att tolka passivitet och tystnad.

Den bild jag får av 1600- och 1700-talen i europeisk och amerikansk litteratur, är alltså rätt stor passivitet från myndigheternas sida gentemot homosexuella under 1600-talet. Under 1700-talet, å andra sidan, är man möjligen i vissa länder på väg mot någonting nytt: ett synliggörande i indignationens tecken men fortfarande inte så särskilt många rättsfall - annat än i några fall i Nederländerna och England då man slagit till mot hela kretsar av homosexuella män. Den svenska utvecklingen uppvisar både paralleller och avvikelser från denna bild. Parallellen ligger i myndigheternas passiva hållning då det gällt att beivra brott mot paragrafen i tillägget till lagen 1608. En viss avvikelse ligger i att man i Sverige tycks ha fortsatt även under 1700-talet att tillämpa en passiv linje, vilken fick sin yttersta bekräftelse i den medvetna tystnadspolitik som medförde att 1734 års lag lät bli att öppet formulera sig kring homosexualitet.

Hur skall man då tolka *å ena sidan* den drastiska gammaltestamentliga kontrollen av all heterosexuellitet utanför äktenskapen i det svenska samhället under 1600- och 1700-talen? En kontroll som var striktare i Skandinavien än i andra länder i Europa med undantag av Skottland och som drog myriader av kvinnor och män inför rätta därför att de prövat älskog utan att vara gifta eller trolovade. En kontroll som är den paradoxala bakgrundshistorien till skandinaviska kvinnors ryktbarhet som sexuellt frigjorda varelser under 1900-talet. Hur skall man, *å andra sidan*, förstå att homosexualitet inte syns särskilt ofta inför rätta, trots att det uppenbarligen var ett brott enligt lagen 1608 och trots att man rimligen kände till fenomenet som sådant?

Min tolkning grundar sig på ett par byggstenar:

- arvssedvanor i det gamla bondesamhället och familjen som den fundamentala enheten för skydd och omsorg i en tid då större samhälleliga trygghets-system saknades;
- process-rättsliga förhållanden;
- mentaliteter, djupt liggande värderingar och kollektiva föreställningar hos dåtidens människor.

I det gamla bondesamhället var det livsviktigt att man visste vem som var den rätta arvingen, för att jorden skulle föras vidare i slakten och inte splittras upp. Det var familjens ansvar att ta hand om gamla och barn, och det kunde vara ett tungt ansvar. Ingen ville därför ha utomäktenskapliga barn drällande i trakten. Man fruktade också "felaktig" avkomma vid tidelag; i folkliga föreställningar spelade sådana monster - till hälften djur, till hälften människa - en stor roll.²¹ Skräcken gällde alltså avkomman - utanför äktenskapen eller oönskad och ond av andra skäl. Detta är orsaken till jakten på gravida pigor och män som hölls med kvigor. Detta kan vara en del av förklaringen till att man inte brydde sig så mycket om att göra sak mot homosexualitet. Där riskerade man i vart fall ingen avkomma.

Andra tänkbara förklaringar har med det rättsliga förfarandet att göra. För det första var det givetvis svårt att bevisa homosexualitet, ifall relationen hölls hemlig. För det andra var samhällets system för åtal ännu inte så utvecklade: det fanns ingen polis och åtalsmyndighet i modern mening. Därför måste ofta enskilda personer agera för att väcka åtal, och de riskerade i sin tur att bli åtalade för ärekränkning eller förtal ifall de inte kunde bevisa saken. Det fanns följaktligen allvarliga risker förknippade med att beskylla någon för ett brott som inte var lättbevisat.

Men det finns kanske ytterligare en aspekt. Den rör något så subtilt som tidsanda och jag kan bara diskutera den genom att använda *metaforer* och epok-kontraster som redskap för förståelsen. 1600-talet ställs då i motsats till 1800-talet.

Som jag berört tidigare i resonemanget om Foucault, skedde någonting nytt i sexualitetens historia från slutet av 1700-talet och under 1800-talet. Man började få pedagogiska och medicinska uttalanden om sexualiteten som pekar framåt mot det moderna samhällets alla debatter och definitioner - av prostitution, barnsexualitet, homosexualitet, lesbiskhet, incest. Modern historisk forskning försöker fastställa den kronologi som gäller för de första större debatterna i Sverige om homosexualitet och lesbiskhet; av allt att döma skedde det mot slutet av 1800-talet och i början av 1900-talet.²² Vi är då framme i ett tidrum där det borgerliga familjeidealet bröts mot kvinnors emancipatoriska strävanden, där familjebegränsning och osedlighet dryftades öppet, där kvinnor försökte lansera ett nytt kvinno- och mansideal, där vetenskapen ingrep med sina idéer om normalt/onormalt, sjukt/friskt, manligt/kvinnligt.

Upptäcksresan och världens teater.

Min metafor för att förstå 1800-talet är *upptäcksresan*. Européen var en kolo-

nisator som tog nya länder i besittning, som genomkorsade djungeln och hittade på namn på främmande kulturer och människostammar, med ett språk och ett synsätt som trots allt utgick från den europeiske mannen som norm. Eller också upptäcktsresanden i mänskliga psyken och kroppar: läkaren, psykiatern som satte etiketter på olika avvikande fenomen. Så blev också kvinnan "den mörka kontinenten", som Karin Johannison så lysande har visat - den okända kroppen och själen som skulle utforskas och penetreras.²³

Metaforerna hjälper oss, menar jag, att förstå hur människor sett på och hanterat homosexualitet i sin vardag. För 1800-talets upptäcktsresande, läkare eller biolog måste företeelsen kartläggas och analyseras. I den meningen skulle den tas i besittning som någonting exotiskt och avvikande - liksom infödingarna på den främmande kontinenten. För en tid präglad av Darwin och Freud låg det nära till hands att tala om *naturligt* och *onaturligt*, om biologiska och psykologiska förklaringar. Det som låg i mörker skulle lysas upp och kategoriseras.

1600-talets samhällsmetafor framför andra, däremot, var *theatrum mundi*, världens teater, där människorna stod som på scen. För 1600-talets människor gällde det att spela sin *roll* väl på världens teater. Det var det som *syntes* i ljuskäglan som var det viktiga, det yttre beteendet, gesterna, förmågan att fylla sin roll. Därför var det illa när en gift kvinna helt uppenbart bar en annan mans barn. Därför var det stötande om drängen syntes försvinna in i lagården till korna. Därför var det opassande om en man öppet lät sig behandlas som en kvinna, om han spelade sin mansroll dåligt.

Men om män hade diskreta sexuella relationer med andra män utan att i övrigt avvika från sin mansroll i samhället, eller om kvinnor älskade kvinnor utan att det ändrade deras synliga beteenden utåt - så brydde man sig kanske inte så mycket om det? Det var det som *syntes* som räknades - och det öppna hotet mot den yttre anständigheten som ogillades. Den ogifta pigan med den tjocka magen som inte kunde döljas. Hotet om ett uppenbart resultat av samlag mellan man och djur, kalven med människohuvud.

Det som *inte* syntes och inte kunde leda till avkomma, det var för 1600-talets människor mindre skrämmande, mindre angeläget att dra inför rätta även om möjligheten fanns. Men den möjligheten tog man i regel bara om den homosexuelle av andra skäl kommit i konflikt med omvärlden och lagen. Med andra ord var det först på 1800-talet som den icke synliga kategorin blev *riktigt* farlig, i en tid som var fascinerad av att rikta strålkastaren mot dunkla kontinenter, av att definiera typologier och avvikelser. Under en period som var mer fascinerad av *roller* än av *dolda identiteter*, däremot, kunde den osynliga kategorin få förbli osynlig - och rentav jämförelsevis ofarlig.

Det är i varje fall mitt försök till tolkning. Men att tolka tystnader är, som alla vet, förtvivlat svårt.

Noter:

Jag tackar Irene Andersson för konstruktiva och intressanta synpunkter på en första version av artikeln.

1 Om sexualbrott i 1600- och 1700-talens Sverige se bl a Eva Österberg, *Den gamla goda tiden, Scandia* 1982:1; Eva Österberg, *Brott och rättspraxis i det förindustriella samhället. Tendenser och tolkningar i skandinavisk forskning, Historisk Tidskrift* 1993:2; Eva Österberg, *Böter och skam, i Folk förr: historiska essäer* (1995); Jan Sundin, *För Gud, Staten och Folket. Brott och rättspraxis i Sverige 1600-1840* 1992 s 127 ff, s 317 ff; Rudolf Thunander, *Förbjuden kärlek. Sexualbrott, kärleksmagi och kärleksbrev i 1600-talets Sverige* 1992; Gisli Agust Gunnlaugsson, *Sedlighetsbrott i Norden 1550-1850, i Det 22. nordiske historikermøte Oslo 13-18 august 1994: Rapport II Normer og sosial kontroll i Norden ca. 1550-1850* 1994.

2 Jonas Liljequist, *Peasants against Nature: Crossing the Boundaries between Man and Animal in Seventeenth- and Eighteenth-Century Sweden, Journal of The History of Sexuality* Vol 1 No 3, 1991; Jonas Liljequist, *Staten och sodomiten - tystnaden kring homosexuella handlingar i 1600- och 1700-talets Sverige, lambda nordica*, vol 1 no 1-2, 1995.

3 *De svenska landskapslagarna*, utg Åke Ohlmarks 1976.

4 Se t.ex. åberopad europeisk litteratur hos Mikael Nordberg, *Den dynamiska medeltiden* 1984.

5 Michel Foucault, *Sexualitetens historia: 1. Viljan att veta* 1980.

6 Michel Foucault, *Sexualitetens historia: 2. Njutningarnas bruk* 1986, s 12 f.

7 För en kritisk diskussion om den moderna och den för-moderna människan se Eva Österberg, *Folk förr: historiska essäer* 1995, s 31 ff.

8 Se t.ex. Eva Österberg, *Vardagens sträva samförstånd. Bondepolitik i den svenska modellen från vasatid till frihetstid, i Tänka, tycka, tro* 1993, s 126 ff; Peter Aronsson, *Bönder gör politik. Det lokala självstyret som social arena i tre smålandssocknar, 1680-1850* 1992.

9 Eva Österberg, *Folk förr: historiska essäer* 1995, s 150 ff.

10 Rudolf Thunander, *Förbjuden kärlek* 1992 s 21.

11 Jonas Liljequist, *Peasants against Nature...*, *Journal of The History of Sexuality* Vol 1 No 3, 1991.

12 Jonas Liljequist, *Peasants against Nature...*, *Journal of The History of Sexuality* Vol 1 No 3, 1991; Jonas Liljequist, a a, *lambda nordica* 1995.

13 Beräkningarna baserar sig på Rudolf Thunanders skattningar i *Förbjuden kärlek* 1992, s 16 ff.

14 Jonas Liljequist, a a, *lambda nordica* vol 1 no 1-2, 1995, s 11 f.

15 Bradley Chapin, *Criminal justice in colonial America, 1606-1660* 1983, s 125 ff.

16 Jonas Liljequist, a a, *lambda nordica* 1995, s 15 ff.

17 B.R. Burg, *Sodomy and the pirate tradition: English sea rovers in the seventeenth-century Caribbean* 1995.

18 Frank McLynn, *Crime and punishment in eighteenth-century England* 1989.

19 R. Dekker - L. van de Pol, *Kvinnor i manskläder. En avvikande tradition i Europa 1500-1800* 1995.

20 Lars-Olof Larsson, *Småländsk historia: stormaktstiden* 1982, s 170 ff.

21 Jonas Liljequist, *Brott, synd och straff. Tidlagsbrottet i Sverige under 1600- och 1700-talet* 1992; Eva Österberg, *Folk förr* 1995, s 149 ff.

22 Svenska Akademiens Ordbok och excerptsamling, SAOB Lund, har ett första belägg för ordet tribadism från 1836, med definitionen sinnlig kärlek mellan kvinnor. Första belägget för ordet

homosexualitet anges hos SAOB till 1907 då en artikel i tidningen *Arbetet* diskuterar företeelsen som ett vanligen "medfött tillstånd". Första belägget för ordet lesbisk i bemärkelsen kvinnlig homosexualitet är hämtat från en ordbok 1904, som ger definitionen "onaturlig otukt mellan kvinnor".

23 Karin Johansson, *Den mörka kontinenten* 1994.

Ytterligare referenser:

Rudolf Thunander, *Hovrätt i funktion. Göta hovrätt och brottmålen 1635-1699* 1993.

Eva Österberg, professor i historia vid Lunds universitet. Hennes senast publicerade bok är *Folk förr: historiska essäer* (1995).

The Visible and the Invisible Sin

In a sense, the 17th century saw a powerful and perpetuated discourse about sexuality and gender, but in the courtrooms and within the church, not - as today - in medical research, psychoanalysis nor newspapers. As was the case in other Lutheran countries during the 17th century, the Great and Visible Sin in Sweden was extramarital heterosexual sex. The official attitude towards homosexual sex was largely passive in Sweden during the 17th and 18th centuries.

The *theatrum mundi* is used as the societal metaphor during the 17th century. Extramarital heterosexual sex was a threat because of the possibility of bastards; bestiality was associated with the birth of man-beast monsters. Discrete homosexual relations between women or between men, on the other hand, did not pose the same kind of threat as long as everyone stuck to their roles in the societal *theatrum*. This may be a possible explanation to the relative official passivity towards homosexual sex at the same time as other extramarital sexual relationships were persecuted severely.

“Det fanns inga lesbiska i Tammerfors på 50-talet”

Tuula Juvonen

Minna undersökningar av lesbiska kvinnors liv i Tammerfors 1945-1969 har jag upprepade gånger konfronterats med "frånvaron" av lesbiska. Trots mina försök har jag haft stora svårigheter att hitta äldre lesbiska att intervjua. Ändå tror jag inte att det är frågan om att det "inte fanns några lesbiska i Tammerfors på 50-talet", som många heterosexuella har föreslagit. Enligt Martha Vicinus har det i lesbisk-historisk forskning länge varit tradition att man fäster sig vid det som är synligt eller offentligt uttalat. Till forskningsobjekt väljer man ut "manliga" kvinnor, det vill säga de som tydligt avviker från den heterosexuella kvinnligheten och kvinnor som identifierar sig som lesbiska (liksom också ogifta kvinnor) (Vicinus 1994, 57-58, 60).

Min åsikt är att det bakom denna tradition ligger en modern uppfattning om att lesbiskhet består av sexuellt begär riktat till personer av samma kön och, med detta som grund, en offentligt uttalad och därför känd sexuell identitet. Inom denna ram definieras lesbiska som avvikande från heterosexuella kvinnor, som deras motsats. Istället för att i enlighet med det heterosexuella paradigmet uppfatta kvinnor som älskar kvinnor som oattraktiva, uppfattas de som attraktiva för andra kvinnor. Istället för att de förstås som asexuella och ensamma för att de inte har heterosexuella förhållanden, ses de som sexuella tillsammans med andra kvinnor. De anses inte heller vara onormala för att de inte identifierar sig som heterosexuella, utan de antas identifiera sig som lesbiska.

Martha Vicinus kritiserar denna forskningstradition, som hon menar fetischerar synlig skillnad och självidentifiering (Vicinus 1994, 60). Med dessa kriterier är bara de kvinnor lesbiska som utifrån det yttre kan identifieras som sådana eller som själva offentligt ger uttryck för sin lesbiskhet. Man förutsätter då att se och höra skulle betyda samma sak som att veta. Att veta med säkerhet och att bekräfta denna säkerhet framstår som centrala frågor för lesbisk forskning. En absolut verifierbar vetenskap är dock enligt min uppfattning nödvändig enbart då vi vill dra ett klart och tydligt streck mellan lesbiska och heterosexuella, eller mellan kvinnor och män. Men kan vi dra ett sådant streck?

Om lesbiskhet definieras på ett annat sätt, måste man också ställa andra frågor om seendet och hörandet. Enligt min åsikt skulle man kunna tänka sig lesbiskhet som en individuell kroppslig situationsbunden information. Man kan inte alltid vara säker på vad som sker, man kan inte alltid veta det om det eller prata högt om det och det kan inte heller bevisas. Som intres-